
KÖNYVEK

Franco MORETTI. *Atlante del romanzo europeo, 1800–1900.*

Torino: Giulio Einaudi, 1997. 208.

Immár húsz éve annak, hogy irodalmi domborzatokról nem csak metaforikusan beszélhetünk. A Magyarországon még igen szűk körben ismert Franco Moretti a legkomolyabban veszi a térképeket: nem pusztán illusztrációnak, hanem hasznos irodalomtudományi eszköznek tekinti őket. Az 1997-ben eredetileg olaszul megjelent 19. századi „európai regényatlasz” két alapvető irányból érkezik el a szövegek és a (tér)képek termékeny interakciójához: a mű a „tér az irodalomban”-kérdéssel indít, míg zárófejezete főként az „irodalom a térben”-aspektusból közelít. De mire utalnak e „jelszavak”?

A korábban a Stanford Egyetemen oktató Moretti professzor sok helyen érvelt már az irodalmi művek téri meghatározottsága mellett (például: *The Way of the World: The Bildungsroman in European Culture*, 1987; *Opere mondo: saggio sulla forma epica dal Faust a Cent'anni di solitudine*, 1994; *Graphs, Maps, Trees: Abstract Models for a Literary History*, 2005). A magyar olvasók számára leginkább a „distant reading” fogalma révén lehet ismerős (Franco MORETTI, *Distant Reading* [London: Verso, 2013]), de voltaképpen az európai regényatlasz is ezen alapul. A könyvben látható közel száz (!) műelemző térkép arról is beszél ugyanis, hogy távolságot kell tartanunk a szövegektől ahhoz, hogy átfogóan tanulmányozhassuk őket. A distanciamódszer – avagy követve a Labádi Gergely *Franco Moretti: Distant Reading* című kritikájában megadott fordítási opciókat: „tágabb olvasat” vagy „távoli olvasás” – tehát inkább kapcsolatokra, nagyobb összefüggésekre, életművekre vagy évszázadok jellemző stílusaira, műfajaira irányul, mint egy-egy alkotásra. Alátámasztásként egyfelől mennyiségi érvekkel találkozhatunk: a felhalmozott óriási irodalomkincs nem ad lehetőséget az egyes művek szoros olvasására. Másfelől a minőségi nézőpont is megjelenik: azzal, hogy a kánonba bekerülni

érdemes műveken túlra már nem terjed(het) ki a figyelmünk, a kiemelkedő művek végül nem „emelkednek ki” koruk teljesítményei közül, hiszen a köztük lévő távolság láthatatlanná válik – már a szóban forgó *Atlasz* is egy „unalmasabb”, de szélesebb körű irodalomtörténetért kiált.

A Moretti munkáit figyelemmel kísérő néhány hazai írás (például Péter Róbert: *A Big Data kihívás és lehetőség a bölcsészettudományokban*; Sass Bálint: *Nyelvészeti szövegkeresők, nemzeti korpuszportál*) azért óvatosságra int a szövegektől való elrugaszkodás kapcsán, joggal hangsúlyozva, hogy a „close reading” és a „distant reading” nem egymást kizáró, hanem egymást kiegészítő fogalmak, s csak együttesen válhatnak értékes kutatási módszerré. Az európai regényatlaszt olvasva úgy tűnik, ezzel Moretti is egyetért: a távlati (tér)képek révén, ha lehet, mintha csak még közelebb kerülnénk, mintha belépni a regények terébe. Kezdetnek rögtön Jane Austen „Nagy-Britanniáját” vehetjük szemügyre, hat regény alapján. A program így hangzik: „vessünk egy pillantást az ábrára, hiszen végtére is erről szól az irodalmi geográfia: kiválasztunk egy szövegrészt (itt a kezdést és a zárlatot), felkutatjuk és lejegyezzük őket – majd megnézzük a térképen. Mindezt abban a reményben, hogy a vizuális konstrukció többet jelent a részek pusztá összefoglalásánál: rámutat a formára, egy mintázatra, ami képes *hozzátenni* valamit a meglévő információkhoz”. Austen csak „Angliával” dolgozik: méghozzá a hegyek, dombok, vidéki birtokok Angliájával, amelyet a tájköltők ünnepelnek; az ipari Nagy-Britanniát sehol sem lelhetjük. „Az irodalmi geográfia két dologra rögtön rávilágít: hogy mi *lehetne* benne a regényben –, és hogy mi *van* benne valójában.” A szerző emlékeztet, hogy korszakonként a helyek közelebb és távolabb is kerülhetnek tőlünk, Austen „szűkös” Angliájában például „soknapnyi, kényelmetlen utazás” választja el a színhelyeket – főként az elvágódó hajadonok szempontjából. A terek felől olvasva Moretti izgalmas és egyedi módon tudja tálni Austen ismert történeteit – azzal, hogy „hidépi-

tésnek” tekinti őket hősnők (nyitójelenetek) és jövőendőbelik (lezárások) között, vagyis különböző tartományok és társadalmi rétegek „összeházasításának”. Nemcsak e fizikai és szellemi mobilitás újszerűségére mutat rá, hanem hogy a „földrajz” cselekménygördítő erővel bír: a téri dialektikában narratív potenciált mutat fel.

A cselekmény helyszínei tehát „nem állnak kívül a narratíván”, mivel „az, hogy *mi* történik, nagyban függ attól, hogy *hol* történik”. A kiindulópont mindvégig az, hogy a tér „többé nem egy semleges közeg, tartály, ahol a kulturális események »lezajlanak«, hanem aktív erő, ami az irodalmi mezőt is áthatja, és alapjaiban formálja át”. A különböző műfajok például megkövetelnek bizonyos tértípusokat (például a detektívregény a nagyvárost), s emellett minden térnek megvan a maga műfaja – a térképek pedig le is „leplezik” az irodalmi formák helyhez kötöttségét („sajátos geometriáját, határait, tiltott területeit és kedvelt ösvényeit”), s az elbeszélések belső logikáját. Persze a fentieknél „földközeli” szinten is sokat elárulhatnak, főként a művek „földrajzi” elérhetőségéről: például a könyvtárak elhelyezkedéséről (centrum?, periféria?) és kanonizációs szerepéről (centrum-/perifériairodalom?), az idegennyelvű irodalmak megjelenéséről országokra lebontva, vagy az irodalomexportról, például az angol és francia regények elterjedéséről műfajok szerint – így evezünk át a „tér az irodalomban” absztraktabb kérdéseitől az „irodalom a térben” kultúrföldrajzi, irodalomszociológiai elemzéseihez. Ám az analitikus olvasó számára érdekes hangsúlyeltolódásnak tűnhet, hogy a Moretti által pusztán „teoretikus közjátékoknak” nevezett, a fejezeteket szinte bocsánatkérően megszakító elmélkedések éppenhogy a legsarkalatosabbak közé tartoznak. Az, hogy a térkép nemcsak a cselekmény-, hanem a stíluselemzésekhez is hozzá tud szólni – mivel például Walter Scott vagy Puskin „[tragikus-fenséges] karakterei nem holmi véletlenszerűség folytán rendeződnek el a regényben, hanem általában a határ közelében helyezkednek el [...], vagyis a stílust egy jellemző geográfiai pozíció határozza meg” –, bizonyára ilyen példa, amely mindenképpen további vizsgálódásokat kíván.

Az „érdekes” jelző nagyon is közkedvelt egyébként a Moretti-kritikákban, melyekből világszerte nincs is hiánya a legtekintélyesebb fóru-

mokon sem – a *The Guardian*tól a *The New Republic*ig, az *Independent*től az *Allgemeine Zeitung*ig, a *Washington City Paper*től a *Le Temps*-ig fontos munkának tekintik Moretti *Atlas*zát, amely, mint ahogyan maga a szerző is elismeri, nem teljesen előzmény nélküli (legfrissebb példaként Malcolm Bradbury 1996-os *The Atlas of Literature*-jét említi). Saját maga újdonságát a térképhasználat *módjában* látja, és Umberto Eco is a térképek belső logikájának irodalmi kiaknázásában méltatja Moretti intellektuális eleganciáját. Hatása Bertrand Westphal geokritika-elméletétől a Robert T. Tally-féle „Literary Cartography”-ig egyértelműen fellelhető, s jelentőségteljes, hogy a törökötől a koreaiig már számos nyelvre lefordították. Számunkra egyelőre azonban a „távoli olvasás” marad – a megkésített itthoni recepció talán egyetlen pozitívuma, hogy húsz év távlatából a fogadtatástörténetre is lehet némi rálátásunk. Mindazonáltal biztatónak tűnik, hogy az ELTE BTK *A tértapasztalat esztétikai, történeti és kultúratanományi koncepciói a 20. században* című OTKA-projektben hivatkozik Moretti *Atlas*zára, akárcsak a PRAE folyóirat 2016/1-es *Térkép és irodalom* című száma, de olvasmánylistájára vette a Pesti Bölcsész Akadémia 2016/17-es őszi szemeszterének néhány előadása is (Péror Krisztina: *Terek és helyek a norvég irodalomban*; László Laura: *Végtelenkísértő könyvek*), és beszámolt előadásairól a Műút portál is (Vásári Melinda: Az „akadémiai paradicsom”: IWL, a Harvard Egyetem Világirodalmi Intézetének nyári egyeteme), továbbá a Helikon folyóirat *Hálózatelmélet* (2017/2) című számában is megjelentek fordításban szövegei (*Graphs, Maps, Trees* [Vásári Melinda fordításában]; *Network Theory, Plot Analysis* [Kaszai Máté fordításában]), valamint *Graphs, Maps, Trees* című kötetéről Nemes Z. Márió írt ugyanitt recenziót.

Az irodalmi térképek tehát innen is újszerűnek és izgalmasnak tűnnek, de természetesen nem hihetünk bennük „vakon”: előfordulhat, hogy pusztán azt demonstrálják, amit látni szeretnénk. Hiba lenne, ha „madártávlatunkból” elfelejtetnénk, hogy térképet rajzolni is csupán bizonyos nézőpontból lehet; s ha a belénk ivódott kulturális mintázatok és meghatározó olvasatok vezetik a kezünket, az a veszély is fennállhat, hogy a térképek csak olyasmit domborítanak ki, amit egyébként is tudunk. Az irodalomesztétika terepén is akkor lehetnek igazán értékes eszkö-

zök, ha valóban nem távolítanak el a szövegektől: azaz stíluslelemző potenciáljuk is igazolást nyer. Amíg azonban az ilyesfajta analízisek itthon még váratnak magukra, be kell érniük a kartográfusok Moretti által idézett jelszavával: „egy jó térkép ezer szót is megér”.

LÁSZLÓ LAURA

Geocritical Explorations: Space, Place, and Mapping in Literary and Cultural Studies. Edited by Robert T. TALLY JR. New York: Palgrave Macmillan, 2011. 231.

A kötet szerkesztője, Robert T. Tally Jr. és a francia irodalmár, Bertrand Westphal külön-külön, egymással párhuzamosan kezdtek el kidolgozni térközpontú kritikai módszertanokat, amelyek a *spatial turn* meghatározó elméleti írásaira támaszkodva, az irodalmi szövegekben alkalmazott térbeli gyakorlatok értelmezésére koncentrálnak. Míg Tally irodalmi kartográfiáról alkotott koncepciója az író közösségi tereket feltérképező, és azok jellegzetességeit az alkotásba transzformáló munkáját vizsgálja, addig Westphal a geográfiai helyeket – vagyis a térképeken megjeleníthető és azonosítható régiókat, városokat és országokat – tekinti kiindulópontként. A geokritika elméleti alapvetéseit – a jelen kötet előszavát is jegyző – francia irodalmár 2007-ben megjelent írásában foglalta össze (Bertrand WESTPHAL, *La Géocritique: Réel, fiction, espace* [Paris: Éditions de Minuit, 2007]), amelyet később Tally fordított angol nyelvre. Westphal a fogalommal a szövegek spacio-temporális elemeire fókuszáló módszert mutat be, amely túllépve a hagyományos irodalomkritikai eszköztáron, interdiszciplináris keretrendszerben – bevonva többek közt a földrajztudományt, a kartográfiát, az urbanisztikát és a szociológiát – elemzi a „fiktív” és a „valós” tereket. E két tértípus Westphal szerint már jó ideje nem kezelhető egymástól függetlenül az irodalomkritikában, ezért egymásra gyakorolt hatásuk, kapcsolódásaik és átfedéseik vizsgálatán keresztül teszi a referencialitást a geokritika egyik fő kérdésévé. Elméletének másik sarokköve a „földközpontú” [*geocentric/geocentered*] megközelítés, vagyis – az alkotói módszerek vagy a befogadói stratégiák helyett –

egy meghatározott területet állít a fókuszba, amelynek minél részletesebb értelmezése az ahhoz kapcsolódó ábrázolások összefüggéseinek kutatásával valósítható meg. Azonban nemcsak az adott földrajzi hely megjelenítéseinek mikéntje tartozik a vizsgálat tárgykörébe, hanem az is, ahogyan az visszahat a terület történetére, kulturális beágyazottságára. Ebből adódóan a geokritika a felhasznált korpusz heterogenitására törekszik a műfaj és a médium tekintetében is: szépirodalmi szövegek mellett útirajzok, filmek és térképek is az elemzés részét képezhetik.

Ebbe a diskurzusba illeszkedik a *Geocritical Explorations*, amely Tally szerint „egyszerre szolgál Westphal *Geokritikájának* kézikönyveként és ellenpontjaként”. (3.) Az írások többsége a francia irodalmár módszertani alapelveit tekinti viszonyítási pontnak, ugyanakkor hangsúlyossá teszik, hogy a geokritikai módszer nem zárt keretrendszer: a szerzők további lehetséges vizsgálati eszközöket, megközelítési irányokat vázolnak fel. Ahogyan a kötet címe is utal rá, a tanulmányok célja új területek *felderítése* az irodalom(kritiká)ban, amely során a térközpontú elméleti diskurzus is sokszínűbbé válik.

A három nagyobb fejezetbe rendezett szövegek első, elméleti részének fókuszában a geokritika fogalmának meghatározása és eszközeinek áttekintése áll. Ezt követi a tematikailag kevésbé specifikus második fejezet, amely egymástól távol eső földrajzi helyek vizsgálatán keresztül mutatja be a módszer változatos gyakorlatait. A különböző tértípusokkal (például esőerdők, szigetek, gyarmatok) kapcsolatban felfedezhető a határ motívumának visszatérő említése, amely előkészíti a harmadik fejezet írsaiban tárgyalt transzgresszió szempontját. Térbeli vonatkozása szerint a 'határátlépés' értelmében használt kifejezés Westphal elméletében kiemelt fontosságú: a tér alapvető jellegzetességének, egyúttal a posztmodern térbeli gondolkodás modelljének tekinti. Értelmezése szerint a korszakban már nem az új területek feltérképezése jelenti a fő kihívást a tértudományok számára, hanem a felfedezett helyek közötti hézagok, határok vizsgálata. Ennek jegyében a tanulmányok többsége bizonyos szempontból liminális, köztes pozíciójú helyek megjelenítését elemzi. Az egységesség tekintett régiókat egyszerre elválasztó és összekapcsoló köztes helyek a különböző ábrázolásokban a ke-

veredés és az érintkezés zónáiként jelennek meg, amelyekben kialakulnak a társadalmi, gazdasági, kulturális vagy politikai kapcsolatok. Ilyen például a 'köztesség' jelentésárnyalatát a nevében is hordozó Mediterráneum, azon belül is az európai és afrikai kontinenseket összekapcsoló, hídként értelmezett Spanyolország. A harmadik fejezet írásai az utazás és a területeken való áthaladás szövegbeli reprezentációit vizsgálják, vagyis a cselekvő oldala felől ragadják meg a transzgresszív kérdéskörét, amely Westphal elméletében a mobilitással azonos terjedelmű, koextenzív fogalom.

Az útleírások és az utazás metaforikáját alkalmazó szépirodalmi szövegek elemzésében kiemelt szempont a földrajzi területhez rendelt identitás kérdésköre, amelyet a külső nézőpontú utazó alakja képes megerősíteni, cáfolni vagy akár felülírni is. Ugyanakkor az utazás az önmegismerés és az önértelmezés jellemző toposza is, amely a térbeli gyakorlattal az író vagy a szereplő személyiségének kérdését is bevonja a megjelenített terület ábrázolásába. Vagyis a köztes, belsőleg heterogén térség és a mozgásban lévő utazó átmeneti helyzete alkalmas arra, hogy az adott hely, valamint az azt megtapasztaló személy identitására vonatkozó reflexióra. A földrajz és az identitáskategóriák közti viszonyt vizsgáló Maria C. Ramos a 20. század eleji afro-amerikai írók Spanyolországot bemutató útleírásaiban és regényeiben mutatja meg, hogy a liminális terület tapasztalata lehetőséget nyújt a Nyugathoz egyszerre tartozó, ám onnan faji alapon kirekesztett alkotóknak saját helyzetük vizsgálatára. Ezek feltárásához a megfelelő térképészeti nyelvezetet biztosító és az utazással mint fizikai helyváltoztatással összefüggő identitáskonstrukciót modellező GPS metaforáját javasolja. A térképezéshez használt eszköz több műhold segítségével, azok pillanatnyi helyzetéhez viszonyítva határozza meg az adott személy pozícióját. Ehhez a folyamathoz hasonlóan, az egyén is több különböző kategóriához (például faj, gender, nemzetiség) viszonyulva alakítja ki önnön identitáskonstrukcióját. Továbbá, ahogyan a rendszer folyamatosan felméri és módosítja az utazás során az ember helyzetét, úgy az elemzéshez alkalmazott GPS-modell is képes a helyváltoztatáshoz viszonyítva számításba venni a tapasztalt közeg hatását a személy identitására. Így magyarázható

például, hogy az afroamerikai írók spanyol útjaik során közelebb érzik magukat amerikai identitásukhoz, amelyet az Egyesült Államokban a kirekesztésük miatt faji meghatározottságuk túlhangsúlyozása nyom el.

Ramos elméletével szemben felvethető, hogy a térképészeti módszert pusztán az identitás meghatározásának eszközeként használja, amelyvel sokkal inkább a személy, mintsem egy földrajzi terület kerül a fókuszba. Ehhez hasonlóan, a tanulmánykötet írásai számos helyen eltérnek a Westphal által kialakított módszertantól. A szerzők a geokritika *határait* feltérképező módszerek szükségét azzal indokolják, hogy ezáltal olyan terek is vizsgálat alá kerülhetnek, amelyek a Westphal-féle diskurzusból kiszorulnak. Ilyenek például a „nem-geográfiai”, vagyis a térképen nem jelölt és nem egyedi, jellemzően otthonos és bensőséges helyek, amelyeket többek közt Gaston Bachelard elemez *A tér poétikájában*.

Efféle nézetkülönbség figyelhető meg a multifokális kérdésével kapcsolatban is, amely Westphal szerint elengedhetetlen a hely lényegi identitásának feltárásához. Egy meglehetősen gazdag, eltérő nézőpontokat (külső, köztes és belső) magába foglaló szövegtörzset felhasználása mellett érvel, amely nélkül fennáll az általánosítás és a geokritika aszimmetriájának veszélye. Bár a francia irodalmár is utal a „reprezentatívitás küszöbének” esetlegességére, a nézőpontok heterogenitásának elvét a tanulmánykötet több szerzője is figyelmen kívül hagyja, és csupán egy-két szövegre támaszkodva vizsgálják a választott területet. Ennek alaposabb magyarázata egyedül Antoine Eche tesz kísérletet, aki Ciprus 17. századi ábrázolásainak elemzésével kapcsolatban Westphal rendszerének belső elmentmondására mutat rá: miközben az adott terület multifokális megközelítésére törekszik, homogenizálja az egymástól megkülönböztethető, ám kulturális rokonságot mutató nézőpontokat. Így például az azonos időszakban készült, ám két különböző, akár egymással szomszédos európai nemzethez tartozó utazók beszámolóí és a szigetet ábrázoló térképek nem tekinthetők egy-egy-séges perspektíva részeinek.

Az eltérő nézőpontok ütköztetése különösen fontos szerepet játszik az egykori gyarmati területek mint „érintkezési zónák” vizsgálatában, ahol a földrajzilag, történelmileg és kulturálisan

egymástól alapvetően távoli emberek kényszeren és radikális egyenlőtlenségeken alapuló kapcsolatba kerültek egymással. (63.) A geokritika és a posztkolonialista kritika közötti összefüggések mutatkoznak meg ezeknek a helyeknek az elemzéseiben, amelyek a telepések földhöz való viszonyának feltérképezése mellett az őslakos írók gyarmattartó országokhoz fűződő kapcsolatára is figyelmet fordítanak. A területek leírásainak értelmezésében rendkívül hangsúlyossá válnak a nyelvhasználat és a metaforizáció etnikai, politikai, gender szempontú és faji vonatkozásai, megmutatva az időben változó vagy éppen fennmaradó trópusok szerepét a társadalmi és kulturális konstrukcióként tekintett területekről való gondolkodásban.

Annak ellenére, hogy Westphal és a tanulmányok szerzői is a heterogén korpusz felhasználása mellett érvelnek, megfigyelhető, hogy a geokritikai módszer a prózai szövegek vizsgálatát részesíti előnyben. A különböző megjelenítések elemzésével feltárt, összetett szempontrendszert visszavetíti a geográfiai helyekre, amellyel képes megmutatni a földrajzi és a szövegbeli adatok és információk közötti kapcsolatokat, átfedéseket, miközben a „valós” tér és a fikció között fennálló referencialitás kérdéskörét folyamatosan oscilláló, lezárhatatlan problémaként kezeli. Szövegpontú elemzési módszeréből fakad az is, hogy a térképre inkább a kutatáshoz felhasználható eszközként, mintsem az eredményeket bemutató médiumként tekint. Azonban megalapozhat olyan médiatudományos munkákat, amelyek a geokritika elemzéseit felhasználva és geovizualizációt alkalmazva térképeken összegzik a vizsgálatok konklúzióit. Erre tesz kísérletet a kötetben a Peta Mitchell és Jane Stadler által ismerttetett *A Cultural Atlas of Australia* című projekt, amely egy interaktív online térképen gyűjti össze a szigetkontinens különböző területeinek regényekből, filmekből és drámákból származó reprezentációit. A szerzők érvelése szerint ezáltal a geokritika képessége, amellyel a különböző alkotásokban reprezentált területek megértését formálja, „átültethető a gyakorlatba” (55.), mégpedig oly módon, hogy a térkép nagyobb összefüggésrendszerbe helyezi és megmutatja az egyes helyszínekre koncentrált vizsgálatok eredményeit. Ez is igazolja a *Geocritical Explorations* szerkesztőjének állítását, miszerint Westphal el-

méleti keretrendszere fontos kiindulópont, amely lényeges kérdéseket vet fel a helyek reprezentációval kapcsolatban, párbeszédet alakít ki a különböző nézőpontok között, és egyúttal szerepet játszik az irodalomkritika, a kartográfia és a digitális bölcsészet közötti intenzívebb párbeszéd és együttműködés megvalósításában.

KENDERESY ANNA

Robert T. Tally. *Utopia in the Age of Globalization: Space, Representation, and the World-System.* New York: Palgrave Macmillan, 2013. 111.

Robert T. Tally *Utopia in the Age of Globalization* című könyvének fő kérdése, hogy a globalizáció korában, amikor sem térben, sem időben nem képzelhetők el a kései kapitalizmus logikájától eltérő módon szerveződő helyek, milyen esély marad utópiák kidolgozására. Ez a kérdés azzal az állítással párosul, miszerint a globalizált világ nemcsak az alternatívák elgondolását nehezíti meg, vagy akár lehetetlenné teszi, hanem saját, hiperkomplex működését is elrejt. Így nem is a más lehetőségek felvetésében, hanem inkább aktuális helyzetünk leírásában és megértésében lesz kulcsszerepe az utópiáknak a könyvben. Sőt csakis így, saját világunk szerkezetének és korlátainak feltérképezésével juthatunk el a lehetetlenségig: egy globális kapitalizmuson túlmutató világ elképzeléséig. Az egzisztencialista és marxista hagyományokon, elsősorban Fredric Jameson munkásságán alapuló gondolatmenet tehát az utópisztikus képzelőerőt a társadalomkritika napjainkban elengedhetetlen összetevőjeként tételezi.

Úgy tűnhet ugyanis, hogy ma már „az utópiának nincs helye a világban.” (VII.) Hiszen hagyományos funkciója, azaz hogy az ígért földjét, egy külső, távoli, ideális helyet hozzon létre, tartathatatlanná vált egy olyan korban, ahol semmi sincs „kívül”. Tally – csatlakozva a történelem végéről alkotott elképzelésekhez – úgy véli, hogy a Szovjetunió bukásával és a kései kapitalizmus világméretűvé válásával nem lehet elképzelni egy, ezen a működéson kívül eső, távoli helyet; ahogy ennek leváltása, azaz egy időben távoli alternatíva megképzése sem lehetséges. Innen néz-

ve tehát a történelemmel együtt az utópiák története is véget ért: a globális kapitalizmus mindent felzabált. Ezzel szemben viszont azt láthatjuk, hogy mind az irodalom és a film esetében, mind a kultúratudományok (jelen esetben természetesen az angolszász *cultural studies*ét értve ezalatt) területén jelentős beszédmóddá vált az utópiákban és utópiákról való beszéd az elmúlt évtizedekben (például 1975-ben jött létre az Utópiatudományok Közössége [Society of Utopian Studies], amely 1988-tól saját lapot is kiad). Mi lehet ennek az ellentmondásnak a mélyén; azaz milyen szerepe lehet az utópiáknak napjainkban?

Tally jól felépített érvelése egy történeti ívet követ. Az utópiák kezdetben teljesen idealisztikus megvalósulásai után (pl. Platón, Augustinus és a keresztény hagyomány) Thomas Moore paradigmaticus szövegétől a 19. század végéig az utópia egy térben távoli, lehatárolt, homogén területet jelentett (Moore-nál az Utópia nevű szigetet), amely egy elképzelt egységet és egy közösségi identitást hivatott színre vinni. Mindez elsősorban a nemzetállamok megszületésével és világmagyarazó erejével hozható összefüggésbe. Hiszen a nemzetállam is egy földrajzilag lehatárolt, ugyanakkor elképzelt közösséget jelent, amelynek konceptualizálásához szükség van ennek az elképzelt közösségnek a modellálására. Így lesznek a nemzetállamok mentén alakuló világ leírásának és megértésének eszközei az utópiák egészen a 19. század végéig. Mindez az ipari forradalommal és a fejlődés modernista képzetének elterjedésével kiegészül egyfajta jövő felé fordulással, azaz nem csak térben távoli helyek, hanem jövőbeni, utópisztikus társadalmak színrevitelével.

Ezt a kognitív szerepet felismerve írja Tally, hogy „az utópia egy olyan alapvető térképészeti eljárás, amely a kulturális, a politikai és a szociális szférákat, valamint a térbeli terepeket kívánja feltérképezni.” (5.) Korunkban azonban éppen ez a funkciója válik kérdésessé, ugyanis a globális kapitalizmus idején már nem a nemzetállamok mentén szerveződik életünk, hanem nemzetek feletti szervezetek, cégek és intézmények hálózata szervezi a mindennapjainkat; ugyanakkor olyan kiterjedt módon, hogy elképzelhetetlen ennek a működésnek valódi alternatívája. Sem térben nem található „érintetlen” helyet, amely ne igazodna a kapitalizmus logikájához; sem időben

nem igazán lehet a kapitalizmus végét elgondolni – Jameson híres, a könyvben is gyakran idézett mondata szerint „könnyebb elképzelni a világvégét, mint a kapitalizmus végét”. Mintha a nagy elbeszélések eltűnése a változás lehetőségét is aláásta volna. Posztacionális világunkban a dolgok nem egymást váltják, inkább egyszerre vannak jelen mindenhol és sehol, ezáltal új reprezentációs módszerekre van szükség, hogy ezt feldolgozhatóvá és megérthetővé tegyék.

Ennek mintája lesz a Jameson-féle kognitív térképezés, amely során az ember egy komplex és nehezen ábrázolható totalitásban kívánja megtalálni a helyét. Ez a művelet a 21. század embere számára elsődleges fontosságú Tally szerint, hiszen világunk működésének összetettsége egyszerűen nem átlátható. Ezért gondolja, hogy manapság a képzelőerő legfőbb feladata nem térben és időben távoli, modellértékű helyek létrehozása, hanem kortárs világunk feltérképezése. Amelynek központi mozzanata „a képzelőerőnk határainak megragadása, a radikálisan különböző jövő lehetlenségének megértése”. (32.) Azaz először a fennálló kritikáját kell elvégeznünk (jelen esetben: a képzelőerő hiányát kell elképzelnünk), amely során lehetőség nyílhat annak megértésére, sőt ezen keresztül a lehetetlenre, azaz alternatívák megképzésére is. Amikor tehát Tally az utópiák kortárs szerepéről beszél, egy dialektikus mozgást szorgalmaz, amely a tagadásból/kritikából születő pozitivitás reményét hordozza magában.

A hagyományos utópiák a dinamikus világszisztem írásbeli kartográfiájaként értett utópiafogalom felől nézve naivnak és/vagy leegyszerűsítőnek tűnnek. Mindez megfélemlíthető Russell Jacoby felosztásának is, miszerint léteznek *terrorrajzzerű utópiák*, amelyek egy konkrét állapotra kínálnak konkrét megoldást; illetve *bálványromboló utópiák*, amelyeket egyfajta nyitottság és tágabb kritikaiság jellemez, és amelyek mindenféle kidolgozott tervet nélkülöznek (idesorolható pl. Kafka életműve). Tally szerint míg az előbbi kategóriába tartozó alkotások hamar elveszítik érvényességüket, addig a bálványromboló utópiák a kognitív térképezés szempontjából elengedhetetlen eljárások.

A könyv másik gyakori hivatkozási pontja Herbert Marcuse, aki már a 20. század közepén is hasonló módon írja le a világ működésének és

elképzelhetőségének viszonyát. Marcuse számára a kialakulóban lévő „egydimenziós társadalom” és a benne állandósuló szorongás az, aminek ellenében a társadalmi képzelőerőt fel kell élni. Azaz érvelésében a szorongáson az esztétikai tapasztalat lesz képes enyhíteni, leginkább az összefüggések megragadása és prezentálása, valamint új lehetőségek felvetése révén – mivel a tények visszautasításával a fikció egy teljesebb összefüggésrendszert képes ábrázolni a tényszerű beszámolóknál. Az olyan utópiák, amelyek konkrét célt tűznek ki maguk elé, félre-siklanak egy hamis remény ígézetében, véli Marcuse, és végeredményben csak tovább termelik azokat az állapotokat, amelyekkel szemben pozicionálták magukat.

Ehhez hasonló Sartre filozófiája is, amelynek kiindulópontja az a felismerés, hogy az ember nem rendelkezik egy előre meghatározható értelemmel és jelentéssel, hanem mindig köteles tartalommal megtöltenie és újraalkotnia önmagát. Ennek során mutatkozik esély a világban lévő otthontalanság vagy szorongás (a két érzés a freudi *unheimlich*ben találkozik) felszámolására, ami Sartre esetében szintén a fantázia működésén keresztül érhető el. A fantázia segítségével megalkotott világ ugyanis egyrészt egy befogadható, átlátható rendszert hoz létre, másrészt azért, hogy magát fiktívként viszi színre, tételezi a valóságot is, ami ezáltal válik megragadhatóvá – szintén negativitáson keresztül, az említett dialektika formájában.

Annak ellenére, hogy a könyv többször le-szögezi, nem vagyok benne biztos, hogy egy gondolatmenetet egzisztencialista szerzőkre építeni nem lenne elavult dolog. Sőt valahogy Tally egész vállalkozásának humanista jellege tűnik kicsit idejétműltnak, ahogyan a világot átlátni és kezében tartani képes ember elvesztését siratja. Hiszen manapság nem az emberi képzelőerő, hanem hardverekben zajló mikroidejű eseményeken múlik a körülöttünk lévő világ rendszerezése és működtetése (amit valóban nehéz elképzelni, és ebben valóban segítségünkre lehetnek a különböző fikciós műfajok). Mindez azért

is fontos, mert noha Tally alternatív terekről és a globalizáció koráról kíván beszélni, szinte meg sem említi a digitalitás során létrejött vagy átalakított tereket – a szerverparkoktól a virtuális valóságokig. Ezek beemelése a gondolatmenetbe elengedhetetlennek tűnik, már csak azért is, mert a számítógépek adatfeldolgozó és reprezentációs képessége olyan komplex összefüggéseket tesz ábrázolhatóvá, ami korábban, emberi kapacitással elérhetetlen volt. Felmerül, hogy az általa szorgalmazott és az utópiák feladatait tekintett modellálási folyamatok gépek segítségével sokkal jobban elvégezhetőek. Azonban nem vagyok meggyőződve arról sem, hogy a világnak egy külső pozícióból történő átlátása lenne az egyetlen célravezető a globalizáció korában. Ha a modellálás számítógépekkel jobban elvégezhető, akkor a fikció erejét láthatjuk abban is, hogy a heterogén hálózatok folyamatos újrendeződést, a nem emberi időviszonyokat és a jelentések alakulását egyszerűen átélhetővé teszi.¹ Komoly tétje van ugyanis a globális és a mikroidejű folyamatok átélésének, hiszen olyan folyamatok ezek, amelyeket érzékelni sem tudunk. Ez elősegíthetne egy, a nem csak emberi hálózatokba beleíródó, a helyi kapcsolatokból kiinduló, a bemeneti és kimeneti oldal szinkronizálása mentén történő, résztvevői gyakorlatot, amely már nem írható le kizárólag szellemi és külső kategóriák mentén. Ekkor az ember célja nem csak a megértés, hanem a dolgokkal való helyes bánásmód elsajátítása. Amikor a jamesoni *navigálás* fogalmát mozgósítja (amivel nem a teljes átlátást és irányítást, hanem a helyzetek összehangolását hangsúlyozza), mintha efelé mozdulna el maga Tally is, de mindez nem domborodik ki elemzésében; csupán annak a szorongásnak a leküzdéséről beszél, amelyet éppen az irányítás modernista igénye táplál.

Amellett, hogy módszertanával, illetve az ember és a fikció számára kijelölt pozícióval vitatkozom, egyetértek Tallyval abban, hogy fontos számot adnunk társadalmunk elrejtett szerveződéseről. Nehéz nem kétségbe esnünk, amikor egyszerűen nem tudjuk, milyen folyamatok zaj-

¹ Ehhez kapcsolódva, a (narratív) művészetek napjainkban betöltött szerepéről lásd a prae.hu-n futó, *Huszonyegyedik* című tárcasorozatban kibontakozott vitát: SZEMES Botond, *Huszonyegyedik #1 – Mire jó a történetmondás?*, hozzáférés: 2019.10.07, <https://www.prae.hu/index.php?route=article/article&aid=10735>; SMID Róbert, *Huszonyegyedik #3 – A történetmondás kínzó vágya*, hozzáférés: 2019.10.07, <https://www.prae.hu/article/10857-huszonyegyedik-3/>.

lanak a háttérben, amelyek életünket alakítják. Ezzel szemben felmerülhet, hogy az ember valójában sohasem volt ennek tudatában, ám a könyv szerint korábban például, ha nem is magának termelte a tejet, azt bizonyosan ismerte, akié a tehén. Manapság ez a kapcsolat megszűnt, és könnyen lehet, hogy a Londonban tapasztaltak okai Jamaicában vannak. Tally marxista alapokon úgy véli, hogy a gazdasági folyamatok leírása vihet közelebb minket a világ megértéséhez (azaz erre kellene irányulnia napjaink utópiáinak) – elsősorban a *pénzügyi szektor* vizsgálatán keresztül, amelyről a kultúratudományok hagyományosan nem beszélnek. Pedig szerinte az elrejtett pénzügyi eljárások hozzák létre azt a globális összeköttetést, amelyben élünk. Ezek az eljárások közül a legfontosabbak a pénzügyi derivatívák, azaz származtatott ügyletek vizsgálata. A származtatott ügyletek egyszerű megvalósulása, amikor a felek visszafizetési kötelezettségeiket cserélik el egymás között, mert visszafizetési érdekeik másfajta kamatlábat vagy valutát kívánnak meg. Az ilyen eljárásoknál az egyes ügyletek értékét már mögöttes termékek árfolyama és nem az adott termék határozza meg – azaz az ügyletben való részvételhez nem kell rendelkezni az adott áruval. Ennek következtében bármilyen elcsereíthetővé válik bármire, hiszen mögöttes, származtatott termékek árfolyama alakítja a tranzakciót. Így elméletileg bármely áru beárazható a világ bármely pontjáról: például egy Londonban felvett, változó kamatlábhoz kötött (így bizonyítlan visszafizetési kötelezettséget jelentő) búzára felvett hitel elcsereíthető egy más valutában, mondjuk forintban megadott fix kamatlábú hitelle, ahol így a visszafizetési kötelezettség kiszámíthatóvá, tehát az áru beárazhatóvá válik. Mindebből pedig hétköznapjainkban semmit sem érzékelünk – még a búzával sem találkozunk. Ugyanakkor az állandó kockázat jelen van életünkben (gondoljunk a 2008-as világválságra), és ez Tally szerint olyan bizonytalanságot eredményez, mintha egy horrorfilmben lennénk: nem látunk semmit, de minden folyamatosan ijesztget minket.

Ezt a bizonytalanságot Tally káros folyamatként értelmezi, amely ellen a kultúratudományoknak is küzdenie kell. Ebben a küzdelemben lesz fontos szerepe az utópiáknak, azaz a kortárs világunk megértését célzó kognitív térképé-

zeti eljárásoknak. Az *unheimlich* horrorisztikus érzését a képzelőerő segítségével kell legyőznünk, hogy újra otthonosan mozoghassunk világunkban.

SZEMES BOTOND

The Geocritical Legacies of Edward W. Said Spatiality, Critical Humanism, and Comparative Literature. Edited by Robert T. TALLY Jr. Geocriticism and Spatial Literary Studies. New York: Palgrave Macmillan, 2015. 230.

A humán- és társadalomtudományok elmúlt néhány évtizedének egyik izgalmas tendenciája a térbeliség felértékelődése: ezt szokás *spatial turn*-nek is nevezni. A folyamat során létrejött új vizsgálódási terület igen sokrétű, ahogyan más kritikai irányzatok, a tágan értett *geokritika* is multidiszciplináris (földrajz, építészet, művészettörténet, történelem, filozófia, társadalomtudomány, urbanisztika) és sok esetben multimedialis (irodalom, film, képzőművészet, számítógépes programok, képregények). Az irodalmi művek, kánonok, jelenségek vagy akár praxisok és intézmények geokritikai értelmezése, térreprezentációk vizsgálata, narratológiai elemzések, geofilozófiai és geopoétikai vizsgálódások kalauzolják az olvasókat a terek és helyek ábrázolásának kulturális és társadalmi útvesztőiben – legyen szó fikatív, vagy a valóssal bármilyen módon érintkező terekről. Az „irodalmi kartográfia” egyrészt arra hívja a befogadót, hogy a szövegre mint feltérképezendő terepre (lásd *mapping*), az olvasásra pedig mint a tájékozódás egy fajtájára tekintsen; másrészt, hogy a befogadás során vegye figyelembe a szöveg térbeli (és társadalmi) – és ezzel összefüggésben időbeli (és történeti) – meghatározottságait.

A Palgrave Macmillan kiadásában 2013 óta évente átlagosan öt új számmal jelentkező *Geocriticism and Spatial Literary Studies* sorozat ezen újszerű és folyamatosan bővülő diszciplína területről gyűjt össze és közöl monográfiákat, esszégyűjteményeket. A továbbiakban bemutatott, 2015-ös kötet Edward Said munkásságának a geokritikára gyakorolt termékeny hatását kívánja feldolgozni. A posztkolonialista kritika „szentháromságának” (G. C. Spivak és Homi K. Bhabha

mellett) egyik tagjaként is számon tartott sztárszerző munkásságát tematizáló kiadvány egyszerre kíván a gondolkodó életművéhez és a geokritika diszciplinájának értelmezéséhez is hasznos adalékokkal szolgálni. Az aktuális szám borítóján egy 19. századi térkép látható, mely a Jézus-korabeli Palesztina kartográfiai ábrázolása. A képválasztás egyrészt kijelöli Said kutatói és aktivista munkásságának fókuszterületét, másrészt azzal, hogy a térségnek egy ókori állapotát mutatja, aláhúzza Said működésének egyik legfontosabb elméleti tanulságát is, miszerint területek birtoklása és reprezentációja egyaránt történeti-társadalmi konstrukció.

Robert T. Tally Jr. (a sorozat szerkesztője, Bertrand Westphal fordítója, a *Spatiality* szerzője) két szövege keretezi a kötet kompozícióját. Bevezető írásában röviden összefoglalja, Edward Said munkásságában szerinte mely pontokon érhető tetten konkrétan a tér, illetve a térképészet iránti elkötelezettsége. Legnagyobb hatású, *Orientalism* című munkájában már nemcsak metaforikus szinten, hanem elemzéseinek fókuszában jelenik meg a térbeliség, miközben azt elemzi, ahogyan az elnyomó nyugati kultúra térreprezentációja megképzeli a „mi földünk” és a „barbárok földje” dichotómiát (lásd „imaginárius földrajz”), hogy azután erre építve legitimálja imperialista gyarmatosító politikai gyakorlatait. Későbbi, *Culture and Imperialism* című munkájának már ez a belátás jelenti kiindulópontját, konklúziója pedig egyértelmű: mind a tényleges térképészet, mind az azzal párhuzamosan fejlődő kulturális narratívák az egyenlőtlen territoriális harcok eszközeiként szolgáltak és szolgálnak a gyarmatosító birodalmak számára.

A kötetet záró tanulmányában Said személyes életének és politikai-tudományos tevékenységének egyaránt központi fogalmát, a *szerűzet* elemzi olyan 20. századi szerzők releváns gondolatait felsorakoztatva, mint Auerbach, Heidegger, Jameson, Eagleton, Adorno, a Deleuze-Guattari páros, vagy épp a magyar-zsidó kommunista filozófus és politikus Lukács György. Konklúziója, hogy a kritika (csakúgy, ahogyan – az orosz formalisták elidegenítés-fogalmát alapul véve – maga a tárgyat képező irodalom is) a *szerűzet* perspektíváján alapul, egy olyan nézőpontra, melyből a kultúra *kívülről* szemlélhető, s melyben a hegemon narratívák felfüggesztőd-

nek. A *szerűzet* problematikájához legszorosabban Sobia Khan *Transnational Identity in Crisis: Re-reading Edward W. Said's Out of Place* című tanulmánya kapcsolódik, mely Said memoárjának elemzésén keresztül azt a problémát járja körül, tekinthető-e a gazdag palesztin családból származó, otthonát üzleti és oktatási céllal elhagyó férfi *szerűzet*nek. Javaslat a következő: tekintsük Said narratív identitását *transznacionálisnak*, mely egy olyan tudatállapot és a kulturális reprodukciónak, terek konstruálásának egy olyan módja, mely az *áthelyeződés* alaptapasztalatában ugyan hasonlít a *szerűzet*re, de nem foglalja magában az (erőszakos) kényszerítő körülményeket.

A *szerűzet* lét egy különleges módusza jellemzi nemcsak a menekülni kényszerülő bennszülötteket, de azokat az európai telepeseket is, akik a gyarmati területeken, otthonuktól távol kezdenek új életet. Ezek egyik sajátos helyzetű csoportját képezik a nők. Saidot és egyébként az egész posztkolonialista diskurzust gyakran éri a kritika, hogy 'süket' a női hangra, hogy nem foglalkozik az imperialista elnyomás nemi szerepekkel kapcsolatos problémáival. Ezt a hiátust pótlandó, Elizabeth Syrkin azt mutatja be két, a *feminista kritika* számára fontos szerzőnő, Olive Schreiner és Katharine Mansfield egy-egy regénye alapján, hogy a viktoriánus kultúra és morál importja milyen hatással volt a gyarmaton élő telepes nőkre. Ezt elsősorban a regényvilágban reprezentált háztartások, lakóhelyek terei elemzésével teszi, és értelmezi a szigorúan rögzült nemi szerepek és a női szabadság hiányának viszonylatában. De nemcsak feminista, hanem *marxista* szempontok elhanyagolását is számon szották kérni Said kritikai praxisán. Ennek a problémás viszonyoknak a tisztázására tesz kísérletet a Darwin H. Tsen and Charlie Wesley szerzőpáros, akik szerint a saidi „szekuláris kritika” nem koherens elmélet, hanem egy módszer, ha tetszik praxis, mely leginkább (Chomsky hatására) *anarchista* jegyeket mutat. Állandó jellemzői a kívül-és ellenállás, az önreflexió, a befogadás és az emancipáció. Said a fatalizmustól való félelmében nem köteleződik el a marxizmus iránt, a félelmet a szabadság elvesztésének potencialitása adja.

Ez rávilágít az individualizmus és kollektívizmus (látszólagos?) szembenállására Said életművében, és felszínre hozza azt az általános

kérdést, vajon lehet-e társadalmi, politikai szinten elkötelezett értelmezést végezni anélkül, hogy az az egyéni kreatív munka kárára válna. *Back to Beginnings: Reading between Aesthetics and Politics* című írásában Daniel Rosenberg Nutters egy más szemszögből, de pontosan ugyanerre keresi a választ Said korai művének elemzésével. A *Beginning* azzal a kérdéssel foglalkozik, honnan származik a jelentés. Said erre az uralkodó, alapvetően strukturákból vagy eseményekből levezetett jelentésemelétekkel némiképp szembemelve azt állítja, hogy a szövegnek *kettős eredete* van: egy dinasztialis és egy szomszédsági – míg az egyik megképzí az esztétikai, addig a másik a politikai jelentést. Ez összecseng azzal, ahogyan a kritika mindig individuális (esztétikai) és kollektív (politikai) is kell, hogy legyen Said meglátásai szerint.

A saidi posztkolonializmus (geo)politikai aspektusára talán legrészletesebben és legkonkrétabban Russel West-Pavlov tér ki, aki egy nagyon fontos szellemi párhuzamra világít rá. Edward Said írásai a palesztinok helyzetéről mind lexikális, mind tartalmi szempontból rengeteg közös vonást mutatnak a kortárs *kritikai humanizmus* egyik legismertebb alakjának, Giorgio Agambennek a társadalmi topológiájával. Giorgio Agamben filozófiai elemzésének központi toposza a *lager*, ezt tekintti a modernkori biopolitika paradigmájának, a kizáró bennfoglalás térbeli manifestációjának. Said a *homo sacer*hez nagyon hasonló módon írja le a palesztinok helyzetét: Gáza és Ciszjordánia háborús övezeteinek lakói katonai szabályozások, háborús törvények és statárium totális szubjektumai. Amiben mégis különbözik Said és Agamben kritikái analízise, hogy előbbi számára az arabok elnyomását szolgáló biopolitika hangsúlyosan elsősorban *térbeli*. A szerző ezt Said nagy előnyének tekinti Agamben már-már torzító absztrahálásával szemben, míg a kötet következő tanulmánya épp ezzel elmentés elvárásokat fogalmaz meg. Emel Tastekin Said kritikafogalmát szűkítőnek, sőt kizárónak tartja, és ezért a szerző pont azt a térbeli konkrétságot és a Palesztina irányába tett elkötelezettséget hibáztatja, melyet West-Pavlov üdvözl. A problémát Matthew Arnold, a 19. századi angol költő és kritikus kultúrafogalmának értelmezésével bontja ki, amit Said éles kritikával illetett, Arnoldot nevezve meg az angolszász kultúra

egyik első felelősének azért a fölénytudatért, rasszizmusért és kirekesztő elitizmusért, mely később lehetővé tette a gyarmatosítást. Tastekin javaslata egyfajta kompromisszum, melyet Arnold történeti kontextualizálásával érhetünk el: a maga korában a *dekonstrukciós vendégszeretet* megnyilvánulásának tekinthető a zsidó kultúra pozitív értékelése, a fajelmélet arra való felhasználása, hogy a kulturális diverzitást propagálja általa.

Az utolsó tematikus blokk, melyet említenék, praktikusabb szempontból közelíti Said kritikai munkásságához. *Edward W. Said, the Sphere of Humanism, and the Neoliberal University* című tanulmányában Jeffrey Hole a kritikai humántudományok jelentőségére hívja fel a figyelmet. Arra buzdít, hogy dolgozzunk a neoliberalizmus és az azt kiszolgáló *neoliberális egyetem* ellen, amely felett állam és piac kéz a kézben uralkodik, és amely ellehetetleníti a valódi gondolkodást és a szolidáris értékek termelését. A kritikai humántudományoknak tagadnia kell a neoliberalizmus kizárólagosságát (melyet magáról állít), és alternatívát kell felmutatniuk a gondolkodás számára. Meg kell teremteni, ki kell harcolni azokat a tereket, ahol szóhoz juthatnak a szexizmust, rasszizmust, elitizmust felszámolni kívánó kezdeményezések, az ezeket a témákat a tudományos vizsgálatba is bevonó kutatások, melyeket egyrészt az egyre erősödő apolitikus menedzserizmus, másrésztől a konzervatív tudósok igyekeznek ellehetetleníteni. Hogy mindegyik miért van szükség (azon kívül, hogy a humántudományok válsága egyre nyilvánvalóbb), arra választ kaphatunk Cameron Bushnell cikkében, ahol az iránytű példáján keresztül arról beszél, hogyan rögzülnek bennünk sémává a valós terek alapvető (de imaginárius) koordinátái, és hogyan telítődnek másodlagos jelentésekkel (lásd kelet = *orient*). Szerinte ezek felszámolására, bemozgatására, áthelyezésére, átkeretezésére a legjobb mód az *esztétikai nevelés*, hiszen a művészetben, a Másik-orientált olvasáson keresztül éppen azt tanulhatjuk meg, hogyan kérdőjeleződnek meg az irodalmi „máshol” terében az „itt” társadalmilag rögzült jelentései.

The Routledge Handbook of Literature and Space. Edited by Robert T. TALLY JR. New York: Routledge, 2017. 375.

A Routledge kézikönyveinek sorozatában megjelent terjedelmes kötet harminckét szerző irodalom és tér kapcsolatát tematizáló tanulmányát adja közre. Ha az olvasó – a kézikönyv műfajából kiindulva – fogalmi koherenciára és szintetizáló törekvésre számít, csalódni fog, ehelyett ugyanis megközelítések izgalmas sokféleségével találkozhat, amelyek eltérő módszertannal operálnak, és meglehetősen különböző elképzeléssel rendelkeznek annak tekintetében, hogy mit jelent az irodalom térszemponitú értelmezése. Ahogy a kötet szerkesztője, az irodalmi földrajz területének úttörő jelentőségű kutatója, Robert T. Tally Jr. bevezetőjéből kiderül, a válogatás szempontja a tér és irodalom kapcsolata köré szerveződő diskurzus változatosságának megmutatása volt. Tally hangsúlyozza a fejezetekre osztás provizórikus és mesterséges jellegét, megemlítve, hogy csupán javaslatként szánja azt. E vállaltan széttartó, rizomatikus felépítés következetesen illeszkedik a tér koncepciója köré szerveződő posztmodern diskurzushoz, amely tudatosan helyezkedik szembe a totalizáló narratívák lezárt egészlegességével, előnyben részesítve a nyitottabb és részlegesebb szerkezeteket, amelyek nem lépnek fel kizárólagossági igényrel – a mellérendelés deleuze-i logikáját követve.

A kötet olvasása során világossá válik, hogy amikor irodalomról és térről beszélünk, voltaképpen két önálló, saját módszertannal és nyelvel – és ebből fakadó diszkurzív kötöttségekkel – rendelkező diszciplína közel sem problémamentes és folyamatosan alakuló kapcsolatáról is számot kell adnunk. Az átalakulás a hatvanas évektől kezdve, az irodalom instrumentális és alárendelt szerepétől – mikor is az irodalom elsősorban dokumentumértéke miatt volt fontos – ívelt a dialogikus viszony kialakításáig. A geográfusok egyre inkább elkezdtek (fel)figyelni saját gyakorlataik diszkurzív jellegére, és az irodalmat „alternatív földrajzi episztemológiaként” elismerve az irodalomkritika módszereinek szükségességét ismerték föl saját területükön belül. (10.) Azok a belátások, amelyek a képzelet jelentőségét hangsúlyozzák a tér konstitúciójában, annak a naiv felosztásnak az elbizonytala-

nodásához vezetnek, amely a „valós” tér és a fikció (a tér irodalmi reprezentációi) egyértelmű különválaszthatóságát állította. Földrajz és irodalom kapcsolatának történeti vonatkozásairól és az imagináció szerepéről a tér megképzésében Marc Brosseau és Juha Ridanpää ír rendkívül érdekesítően a kötetben, a földrajz textuális megközelítésének kérdéséhez pedig érdemes megemlíteni Sarah Luria tanulmányát, aki a földmérés műveletének dokumentációit olvassa kvázi-irodalmi szöveggént.

Ami az irodalmi diskurzust illeti, módszertani töréspontot jelent a földrajz terminológiájához és metodikájához való viszonyulás, amely tekintetében két tendencia látszik kibontakozni. (Itt csupán egy különösen jelentős szempontot szeretnék kiemelni – a továbbiakhoz érdemes megemlíteni Andrew Thacker jóval rétegzettebb felosztását a kötetben.) Egyfelől jellemző a földrajzi terminusok metaforikus áttemelése az irodalmi térbe, az eredeti jelentés és kontextus figyelembevétele nélkül. Szimptomatikus például a *feltérképezés* terminus széles körű elterjedtsége; Thacker Fredric Jameson kognitív feltérképezés (*cognitive mapping*) fogalmát hozza példának, amely „a kortárs kultúra interpretációjának mesterjelölőjeként rögzült”. (33.) A fogalmak e kezelésmódja kétségkívül termékeny és izgalmas értelmezéseket tesz lehetővé, a kötetben például Ricardo Padrón, Charles Travis és Rosario Hubert is a verbális feltérképezés gyakorlatáról ír, de lényegesen eltérő jelentésárnyalatokkal és más-más kontextusban, Christina Ljungberg pedig az olvasás műveletét azonosítja mentális térképrajzolás-ként, amennyiben a szöveg megértésének érdekében az olvasás során automatikusan egy absztrakt mentális ábrán helyezük el az információkat. Megfontolandó ezzel az eljárással szemben az a kritikai irodalmi földrajz irányából érkező ellenvetés, miszerint a metaforizációval gyakran épp a tényleges tér-viszonyok vizsgálatát kerülik meg. (34.)

A másik megközelítés intenzív kísérletezést jelent a földrajztudomány – és főképp a kartográfia – módszereinek hasznosításával az irodalomkritika területén. E törekvések esetében ténylegesen térképekkel operálnak, legyen szó a művek részét képező kartográfiai ábrázolások vizsgálatáról – elemezve azok kapcsolatát a szöveggel, szem előtt tartva, hogy két eltérő kód

(verbális és vizuális) találkozásáról van szó –, vagy az irodalmi művek, esetleg az irodalmi mező egyes aspektusainak feltérképezéséről Morretti *distanti reading* koncepciója nyomán, amely nagyobb léptékű irodalmi trendek mozgásainak vizsgálatát teszi lehetővé. Gyors ütemben növekszik azoknak az irodalomtudományos projekteknek a száma, amelyek a mindenki számára elérhető és szerkeszthető geoinformációs rendszereket (pl. *Google Maps*) használnak az irodalomlelemzéshez, illetve e technológiák transzformációs hatását vizsgálják a tudományterületre nézve (lásd Peta Mitchell, valamint David Cooper tanulmányát a digitális feltérképezésről). Ezt a megközelítést viszont a kartográfiai ábrázolás ideológiától mentes, „szöveg előtti” objektivitásába és a kvantitatív módszerekbe vetett pozitívista hite miatt szokták kritizálni. A térkép irodalomkritikai gyakorlatban való hasznosíthatóságának korlátja lehet ezen túl erősen szelektív természetű a megjelenített információk tekintetében, amennyiben nehezen tudja kezelni a dinamikus folyamatokat, illetve nem tud mit kezdeni az audiális vagy a taktilis észleletekre utaló (verbális) információkkal, amelyek pedig gyakran fontos részt vállalnak a szöveg terének kialakításában. (106.)

A hozzáállás különbsége akkor exponálódik igazán élesen, ha megnézzük azt a két tanulmányt, amely a sziget irodalmi alakzatát vizsgálja. James Kneale amellett érvel, hogy a sziget a birtoklás, az elszigeteltség és az átváltozás jelöljeként olvasható, Johannes Riquet pedig pont az ilyesfajta esszencialista felfogás ellen száll síkra, és a derridai elemzés nyomvonalát követve azt igyekszik megmutatni, hogy a sziget alakzatának – és ez nyilván kiterjeszhető a többi téralakzatra is – nincs rögzíthető jelentése, sürgetvén a szigeteletről szóló diskurzus megnyitását interdiszciplináris irányba (lásd *island studies*), annak érdekében, hogy el tudjunk mozdulni a magára záruló szimbolikus értelmezéstől.

Az interdiszciplinaritás kezeléséből fakadó eltéréseken túl – bár attól nem függetlenül – egy talán még jelentősebb módszertani törésvonalat detektálhatunk az irodalomtudományos térelméleti diskurzusban. A kritikai irodalmi földrajz (*critical literary geography*) (ön)reflexív megközelítése elsősorban irodalom és társadalmi valóság kapcsolatára fókuszál. A szövegek földrajzi

szempontú vizsgálata e kontextusban azt jelenti, hogy a figyelmet annak a térnek a materiális és társadalmi viszonyaira irányítjuk, ahol a szöveg keletkezett. Ez elsősorban foucault-i mintára és a posztkolonialista elemzések hagyománya nyomán a hatalmi viszonyok analizisét jelenti, amelyek számtalan módon rajta hagyták lenyomatukat a szövegen. Ez a megközelítés az irodalomra – és az irodalomlelemzésre – úgy tekint, mint társadalmi cselekvésre, amennyiben az akarva vagy akaratlanul aktív részt vállal az identitások és a társadalmi különbségek létrehozásában vagy megerősítésében. (10.) A kritikai irodalmi földrajz módszertanának és álláspontjának körülhatárolását Andrew Thacker és Gerhard van der Heever végzi el a legalaposabban a kötetben, bár némiképp eltérő súlypontokkal. Heever különösen nagy jelentőséget tulajdonít az irodalmi művek kontextusának, explicite kimondva, hogy őt az érdekli, ami „a szövegen kívül” történik, habár a szöveg alapján megközelítve – ugyanis ahhoz van közvetlen hozzáférésünk. (71.) A műalkotás lezárt egészlegessége helyett az irodalom előállításának folyamatában gondolkodik, a szöveget mint eseményt gondolja el. Tér, esemény és szöveg kapcsolatának kérdéséhez megvilágító Tom Conely Deleuze-elemzése is.

Ezzel szemben az a módszertanában kevésbé radikális irány, amelyet Eric Prieto tanulmánya nyomán nevezhetünk tág értelemben vett fenomenológiai megközelítésnek (60.), nem törekszik az adott irodalmi szöveg materiális-társadalmi környezetének, illetve „a diskurzus formális specifikumainak” vizsgálatára – emiatt a kritikai elmélet apolitikusságát és „a hatalmi viszonyokkal szembeni érzéketlenségét” veti a szemére. (12.) Sokkal inkább az érdekli, hogy az irodalom miként közvetíti a tér (fenomenológiai értelemben vett) tapasztalatát.

Idesorolhatók azok a tanulmányok a kötetből, amelyek egyes városok (New York, London, Johannesburg, Toronto) vagy a városi lét tapasztalatának irodalmi megjelenítésével foglalkoznak. Ez a megközelítés a térnek a tudományosság és az objektivitás konnotációit előhívó terminusa helyett gyakran a helynek a szubjektívebb, sokszor elavultnak és nosztalgikusnak bélyegzett fogalmához nyúlik vissza. Neal Alexander tanulmánya a *sense of place* (a hely szelleme, a hely hangulata) gyanúba kevert koncepcióját rehabilitálja

és értelmezi újra, a sense(s) fogalmának többértelműségét kijátszva, az érzékszervi észlelés polifonikusságának jelentőségét hangsúlyozza a hely megképződésében. Eric Prieto a tudat megtestesült [embodied] jellegére hivatkozva érvel a fenomenológiai megközelítés érvényessége mellett, test és elme descartes-i elválasztásából vezetve le a hely fogalmának devalválódását. Érvelését olyan szubjektivitáselméletbe ágyazza, amely szerint hely és szubjektum kölcsönösen konstituálják egymást. Tim Cresswell Elisabeth Bishop életművének vizsgálatán keresztül a költészetet az otthon – a *par excellence* hely – megteremtésének (kudarcos) kísérleteként tematizálja. A hely fogalma mindazonáltal nem mentes a politikai implikációktól vagy a (társadalom)kritikai potenciáltól, ahogy az világossá válik például Amy D. Wells tanulmányából, aki a tér helyé formálásának (textuális) gyakorlatát emancipatórikus cselekedetként értelmezi Nathalie Barney feminista költő életművében.

A tanulmányokat végigolvasva fontos belátásnak tűnik, hogy túlzottan leegyszerűsítő narratíva mellett köteleződünk el, ha a „tér korszakáról” és az „idő korszakáról” szóló foucault-i kijelentés eredeti intencióját eltorzítva túl komolyan vesszük tér és idő elválasztását. A kilencvenes években kezdődő, úgynevezett irodalomelméleti térbeli fordulat [*spatial turn*] nem az idő kategóriájának kiiktatását, diszkreditálását vagy a történeti analízis felfüggesztésének szükségességét jelenti, hanem sokkal inkább egy olyan korszakváltást, amellyel a térbeli viszonyokra irányuló fokozott figyelem és újfajta érzékenység magával hozza a temporalitás működésének újragondolását is. Ez a lineáris, fejlődéselvű idő képzetével való szakítást jelenti, valamint Einstein tér és idő elválaszthatatlanságáról szóló tételével összhangban annak a felvilágosodás korában gyökerező mesterséges felosztásnak a meghaladását, amely a (dinamikus) idő és a (statikus) tér oppozícióját tételezi. (293.) Árulkodó e tekintetben, hogy a kötet szerzői közül hárman is a bahtyini kronotoposz koncepciójához nyúlnak vissza, amely tér és idő összefonódására alapoz.

A diskurzus alakulásának lehetséges irányára is e belátással összhangban rajzolódik ki a kötet egyik legizgalmasabb tanulmányából, amelyet Russell West-Pavlov jegyez. Az úgynevezett *affective turn* a térelméletek egyes felismeréseit radi-

kalizálva a valóság spacio-temporális szerveződésének felismeréséből indul ki, az univerzumot nem diszkrét dolgok halmazának, hanem „dinamikus folyamatok hálózatának” látja, az ember helyét pedig humán és nem-humán ágensek bo nyolult és decentralizált hálózatában jelöli ki. (293.)

KERESZTURY DÓRA

Szűts Zoltán. *Online: Az internetes kommunikáció és média története, elmélete és jelenségei.* Budapest: Wolters Kluwer Hungary, 2018. 488.

Szűts Zoltán új könyvében nem kevesebbre vállalkozik, mint hogy korunk digitális forradalma médiumának történetét, a modern médiatechnológiák folyamatosan alakuló, változó formáinak új kommunikációs lehetőségeit, az online folyamatok kulturális, társadalmi rendszerekbe való beágyazódását foglalja össze és mutassa be a magyar olvasók számára.

Témáját egyrészt történeti dimenzióban, másrészt szimultán jelenségként is vizsgálja: a számítógépre vonatkozó technikatörténeti fejezeteket az internetes kommunikáció sajátosságait, annak specifikus műfajait, jelenségeit ismertető fejezetek követik, valamint az egyes témák bemutatása során az internetről annak társadalomra és kultúrára gyakorolt hatásával foglalkozó, gyakorlati példákkal illusztrált elméleti fejtegetéseket olvashatunk. Az internetes kommunikáció és média a társadalom és kultúra alrendszerének részévé vált, a digitális kultúra, az okoseszközök tudatos használata, az információs műveltség és adatkezelés szabályozása – hogy csak néhány témát említsünk – alapvetően határozzák meg a kultúrában, társadalomban elfoglalt új média felhasználói pozíciókat, felvetve azt a nagyon fontos kérdést is, hogy az olvasást maguk a médiumok hogyan befolyásolták és hogyan alakították át. A könyv argumentációjának elméleti alapvetése, hogy az internet és a hagyományos kommunikációs technológiák ellentéte helyett azok konvergenciájáról van szó, a szerző a kommunikáció és média egymáshoz szorosan kapcsolódó, egymásba szivárgó jelenségét értelmezi, az érdekl, hogy a kommunikáció ágensei hogyan kapcsolódnak egymáshoz.

A könyv öt nagy fejezetből és 54 kisebb fejezetből áll, mely fejezetek további alfejezetekre bomlanak. Szerkezetileg egy *Nulladik* és egy *X-dik* rész öleli körül a nagy fejezeteket. A bevezetőt a hálózatok elméletének és a számítógépek történetének szenteli, az első rész az internettudomány alaposabb elméleti összefoglalójaként a digitális hálózatok megjelenésének előzményeit tárgyalja, hogyan vált az új technológia a modern társadalom alappillérvé. Az 1967–1989 közötti időszak felfedezéseit, az egységesülést, az 1980-as évek második felében bekövetkező változásokat a HyperCard rendszer vezeti be, amely a hypertextuális technológiát teszi lehetővé. (172.) Megtudhatjuk, hogy az Arpanet feladásának milyen jelentősége van (ekkortól válik le a katonai, akadémiai szférából, és válik a mindennapok részévé, alakul ki a hálózatosság); hogyan válik az internet a társadalmi kommunikáció színterévé, hogyan alakulnak ki az online közösségek, az 1990-es évektől hogyan alakul át az új, hálózati kommunikációs technológiák következtében a társadalom információs társadalommá.

A második rész a világháló létrejöttével, természetével, sajátosságaival foglalkozik, nyomon követhetjük, hogy a paradigmaváltó Web 2.0 a mindennapok részévé válva milyen társadalmi, kulturális változásokat idézett elő. Figyelemre méltó, hogy ebben a vonatkozásban miképp értékelte Szűts Zoltán az új típusú tartalmak, a befogadás, az új kommunikációs formák használatát. A kétféle nézet, az optimista és pesszimista olvasatok helyett egyfajta középutat hangsúlyoz, és kiemeli a központi kontroll csökkenésének, a hálózati tartalmak liberalizációjának szerepét. A második rész ötödik fejezetétől kevesebb technikatörténeti leírást olvashatunk, 1994-től ugyanis az online környezet változásai megnehezítik a könyvebb beazonosításokat. A szerző állítása szerint az internet 1994-től a társadalom és a kultúra mélyebb rétegeibe ágyazódik. (186.) Itt jegyezném meg, hogy főként az internet amerikai történetét olvassuk, bizonyos pontokon a vonatkozó kultúra tapasztalataihoz való igazítás megkönnyítette volna az értelmezést. (A szerző maga utal rá, hogy leginkább nemzetközi példákkal dolgozik, a magyar internettörténet egy későbbi kutatás anyagának ígérkezik.)

A harmadik rész a Web 2.0 és a közösségi média társadalomra, kultúrára való hatását vizs-

gálja: azt, hogyan változott meg a felhasználói és szolgáltatói attitűd. A korábbi szerkesztő-, hivatásos kommunikátor központú paradigmával szemben a hangsúly a közzétételről a megosztásra, a passzív jelenléttől a részvétel felé tolódott, mely pozíció lehetőségfeltétele a megváltozott világhálói környezetben (is) keresendő. A fejezet az új kommunikációs és médiakörnyezet szinte minden kortárs jelenségével, jellemzőjével (többek között a címkézéssel, hashtaggal, a kooperáció fontosságával, a hatalom és nyilvánosság, szabályozás átalakulásával, a politikai kommunikációra való hatásával stb.) – leginkább kisebb alfejezetek erejéig – foglalkozik.

Az egyes fejezetek és alfejezetek a kézikönyv, illetve a lexikonszerűen építkező mozaikos szerkesztés benyomását keltik, de a témák feldolgozását az olvasó számára a számos példa, irodalmi utalásrendszerbe való becsatlakoztatása teszi élvezetessé.

A papír (és e-könyv) formátumban megjelent könyv tárgya valójában egy folyamatosan változó jelenség, melynek történetét, elméletét megírni önmagában is óriási vállalkozás, de alapvetően utal arra a lehetetlenségre, melyet maga a médium sajátossága implikál: a könyv csak egy munkafolyamat félbeszakadásával állhatott elő ebben a formában, mert a téma kidolgozása önmagában lezárhatatlan, befejezhetetlen. Ahogy az online kommunikáció és média a hypertext, az elágazásokra építő információszerzés és -átadás elvét érvényesíti, a könyv is sok esetben töri meg saját kronológiáját, és a tudománytörténetet és elméletet közreadó történetmondás a mellékutakat beiktató, szétágazó diszkurzív teret épít ki magának. A másfél évtizedes kutatómunka eredményeként előállt könyv anyaga félezer oldalnyi terjedelmű, egyszerre egyetemi tankönyv és kézikönyv, valamint a témában ezután indított kutatások bázisa kíván lenni.

JABLONCZAY TÍMEA

Magali NIERADKA-STEINER. *Exil unter Palmen: Deutsche Emigranten in Sanary-sur-Mer.* Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 2018. 272.

A Sanaryban élt német és osztrák emigráns írókról 1996-ban két könyvet is kiadtak (Manfred Flüge, illetve Heinke Wunderlich és Stefanie Menke munkáit), amelyek azonban ma már nem kaphatók. Nieradka-Steiner 2010-ben jelentetett meg egy terjedelmesebb kötetet e témáról (*Die Hauptstadt der deutschen Literatur: Sanary-sur-Mer als Ort des Exils deutschsprachiger Schriftsteller*), amely többek között számos, akkor még élő szemtanúval készített interjút is tartalmaz. Jelen kötet voltaképpen ennek egy rövidített változata, amelyik Wunderlich és Menke könyvével ellentétben nem egyes kiválasztott írók portréi segítségével próbálja meg bemutatni ezt a világot, hanem kronológiai sorrendben 1933-tól 1942-ig. Mivel a szerzőnő irodalomtörténész, így nem meglepő, hogy elsősorban az emigráns írók állnak érdeklődésének középpontjában, képzőművészek, rendezők csak kisebb helyet kaptak könyvében.

A könyv három nagy fejezetre tagolódik. Az elsőben (*Montparnasse am Mittelmeer*) a szerzőnő áttekinti a német emigránsok előtti kort. Francia képzőművészek fedezték fel először Sanaryt a 20. század első évtizedeiben, később külföldi képzőművészek, írók is letelepedtek itt, többek között Aldous Huxley, aki itt írta *Szép új világ* című könyvét. A második nagy fejezet (*Dichterstürzen im Exil*) már a német emigrációról szól. A német emigránsok első hulláma 1933 nyarán jutott el Sanaryba, 1933 és 1942 között mintegy négyszázötz német és osztrák menekült töltött rövidebb-hosszabb időt a dél-franciaországi Var megyében, túlnyomó többségük Sanaryban. A környék kiválasztásának az idilli környezet mellett egyik oka az volt, hogy itt jóval olcsóbb volt az élet, mint Párizsban, Marseille-ben vagy Nizzában. Az emigránsok sokszor egymásnak ajánlották e kisvárost. A filozófus Ludwig Marcuse *Mein zwanzigstes Jahrhundert* című önéletrajzában egyenesen úgy fogalmazott, hogy Sanary ezekben az években „a német irodalom fővárosa” volt. Azok az írók, akik már 1933 előtt világhírűek voltak (például Lion Feuchtwanger), villát béreltek és jólétben éltek itt, hiszen külföldi jogdíjaikhoz hozzá-

juthattak. A többség viszont igen szerény körülmények között élt.

Az emigránsok nyaranta felolvasásokat tartottak egymásnak (ezt még Thomas Mann honosította meg 1933-ban), de a három városi kávéház is gyakori találkozóhelyük volt. A könyvből képet kapunk arról is, hogy milyen sokszínű és megosztott volt ez a társaság, amiből persze néha feszültségek is keletkeztek. Megtudhatjuk továbbá, milyen inspiráló hatással volt a város és környéke e művészekre, első sorban amiatt, hogy nem tartozott a felkapott, mondén üdülőhelyekhez. Thomas Mann és családjának nagy része például itt töltötte 1933 nyarát, Mann itt végre tovább írhatta a József-tetralógiát. Fia, Klaus Mann többször is járt itt, itt született meg 1933-ban Die Sammlung című folyóiratának terve, és itt tartózkodott, amikor sor került közte és Gottfried Benn között ama híres levélváltásra, továbbá itt fejezte be 1936-ban *Mephisto: Roman einer Karriere* című regényét.

Mannék számára azonban Sanary csak intermezzo volt, viszont voltak, akik sok éven át itt éltek. Ez utóbbiak közé tartozott Lion Feuchtwanger, aki 1933-tól egészen 1940-ig itt élt. Az itt eltöltött évek írói munkásságának legproduktívabb évei voltak: itt keletkezett többek között a *Die Geschwister Oppenheim*, az *Exil*, a *Die Söhne* és a *Der falsche Nero* című regénye, a *Moskau 1937: Ein Reisebericht für meine Freunde* című, sok vitát kiváltott könyve, valamint a franciaországi internálásáról szóló feljegyzései, amelyek később *Unholdes Frankreich* címmel jelentek meg.

A harmadik nagy fejezet (*Der Teufel in Frankreich*) az 1938-tól kezdődő időszakot tekinti át, amikor az emigránsok számára előbb megnehezült az élet, végzásokra került sor (például Franz Werfel esetében), a háború kitörése után pedig a volt német vagy osztrák állampolgárok ellenséges idegenekké váltak akkor is, ha a nemzetiszocialista rendszer üldöztöttei voltak. Gyanús volt minden idegen, nem is alaptalanul, tehetjük hozzá, hiszen Németország jól szervezett kémhálózatot épített ki Párizsban és a francia Rivierán, persze nem az emigránsokból. Utóbbiak jó részét viszont a francia hatóságok éppúgy internálták, mint a nemzetiszocialista rendszerhez lojális személyeket. Ekkor már a Sanaryban működő hatóságok is gyanakodva tekintettek rájuk. Ahogy Feuchtwanger írta, a korábban ihletet adó

dél-franciaországi táj most „elveszítette színét”. Érthető tehát, hogy legkésőbb 1941-ig az emigránsok szinte kivétel nélkül elhagyták a várost és Franciaországot. De voltak, akiknek ez nem sikerült, ezek közül többen inkább az öngyilkosságot választották, mások koncentrációs táborban haltak meg. Olyanok is akadtak azonban, akik csatlakoztak a francia ellenálláshoz.

Az utolsó rövid fejezet (*Was bleibt?*) szól arról, hogy mi maradt meg mindebből mára. Sanaryban ma emléktábla emlékeztet az emigránsokra, de a városi könyvtárban egy kis gyűjtemény is található e szerzők műveiből, illetve a szakirodalomból. A majna-frankfurti Német

Nemzeti Könyvtár is számos tárgyi emléket, kéziratot őriz, amelyek Sanaryhoz köthetők. A szerzőnő bemutatja továbbá azokat a kortárs francia és német regényeket, illetve verseket, amelyeknek az egykori itteni emigráns lét a tárgya.

Mindent egybevetve elmondható, hogy Magali Nieradka-Steiner számos fotóval illusztrált, szép kiállítású könyve átfogó képet ad a Sanary-sur-Merben élt német és osztrák emigráns írók életéről és munkásságáról, és kitűnő alapot nyújt a további tájékozódáshoz.

LŐKÖS PÉTER

TARTALOM

Térkép és irodalom

SMID RÓBERT: Előszó a Helikon Térkép és irodalom számához	135
---	-----

TANULMÁNYOK

LÁSZLÓ LAURA: Irodalom és kartográfia	138
ROBERT T. TALLY JR.: Irodalmi kartográfia (Fordította: <i>László Laura</i>)	156
CHRISTINA LJUNGBERG: A térképek diagrammatikus jellege (Fordította: <i>Smid Róbert</i>)	186
FRANCO MORETTI: Az európai regény atlasza (1800–1900) (részlet) (Fordította: <i>Ludmann Ágnes</i>)	204
BARBARA PIATTI: Irodalmi geográfia és irodalmi kartográfia (Fordította: <i>Csécsei Dorottya</i>)	233
SHEILA HONES: A történő szöveg (Fordította: <i>Melhardt Gergő</i>)	244

KÖNYVEK

FRANCO MORETTI: Atlante del romanzo europeo, 1800–1900 / LÁSZLÓ LAURA	262
ROBERT T. TALLY JR. (ed.): Geocritical Explorations / KENDERESY ANNA	264
ROBERT T. TALLY JR.: Utopia in the Age of Globalization / SZEMES BOTOND	266
ROBERT T. TALLY JR. (ed.): The Geocritical Legacies of Edward W. Said Spatiality, Critical Humanism, and Comparative Literature / ÁDÁM ZSÓFIA	269
ROBERT T. TALLY JR. (ed.): The Routledge Handbook of Literature and Space / KERESZTURY DÓRA	272
SZÜTS ZOLTÁN: Online: Az internetes kommunikáció és média története, elmélete és jelenségei / JABLONCZAY TÍMEA	274
MAGALI NIERADKA-STEINER: Exil unter Palmen: Deutsche Emigranten in Sanary-sur-Mer / LÓKÖS PÉTER	276